

vergaders, ook in het bedrijfsleven. Vergaderen wordt een vak dat men zich met behulp van een toenemend aantal leerboeken kan aanleren.

De bronnen voor deze studie liggen voor de hand: instructies van bestuursinstellingen, notulen van vergaderingen, en voor de moderne tijd vergaderleerboeken. Voor de beide eerste fasen heeft Van Vree echter ook enkele minder voor de hand liggende bronnen opgespoord. De eerste is een van de colloquia van Erasmus, de *Senatulus*, waarin deze op satirische wijze een 'vergadering' van vijf vrouwen beschrijft. Volgens Van Vree maakte Erasmus hierin ook gangbare vergadergewoonten belachelijk en kan men er de nieuwe, meer beschaafde omgangsregels uit destilleren. Een andere originele bron is een manierenboek uit 1623 van Godefroy Boot, het eerste in zijn soort in Nederland, dat verschillende paragrafen over vergaderen bevat. Ook de verslagen van de synode van Dordrecht zijn vermoedelijk nu pas voor het eerst gelezen met uitsluitend oog voor de gebruikte vergadertechnieken (en die waren vrij onbeschaafd, ook naar toenmalige begrippen).

In driehonderd bladzijden de ontwikkeling van een belangrijk sociaal verschijnsel beschrijven over een periode van meer dan duizend jaar, en dat zonder voorstudies, is een niet geringe prestatie. De keuze dicht bij het ontwikkelingsmodel van Elias te blijven is begrijpelijk, want het verleent het boek samenhang, maar men gaat zich afvragen of er geen andere benaderingen te vinden zijn. Elias' voorstelling van de middeleeuwen als een tijd van ongecontroleerde woestheid wordt bijvoorbeeld inmiddels niet meer als juist gezien: kunnen we vergaderen wel zo simpel zien als alternatief voor wapengeweld? Zou het niet zinnig zijn meer aan te knopen bij eigentijdse visies op de samenleving? Is er niet eerder een relatie te leggen met de ontwikkeling van een hiërarchisch denken naar een egalitair denken, waarbij de ontwikkeling van politieke ideeën meer consequenties hadden dan het civilisatieproces? Ook met de factor *gender*, die noodgedwongen bij de behandeling van het geschrift van Erasmus ter sprake komt, zou meer consequent rekening kunnen zijn gehouden. Zoals beschaving, althans volgens de civilisatietheorie, van boven naar beneden doorsijpelt, zo zou het ook met de nieuwe vergadercultuur zijn gegaan. Als voorbeeld bespreekt Van Vree de vergaderingen van droogscheerders in de zeventiende eeuw. Maar er is geen enkele aanwijzing dat zij de vergaderingen van bijvoorbeeld stadsbesturen (waar zij geen toegang hadden) als voorbeeld hebben genomen. Met meer recht kunnen hun min of meer democratische gebruiken worden gezien als van oudsher diep gewortelde tradities binnen de bevolking van Europa. Een *bottom up* geschiedenis van het vergaderen zou er ongetwijfeld heel anders uit gaan zien dan dit boek, maar als zo'n discussie er komt, is dat een van de verdiensten van Van Vree.

Rudolf Dekker

A. M. J. de Kraker, H. van Royen, M. E. E. de Smet, *'Over den Vier Ambachten'. 750 Jaar keure 500 jaar graaf Jansdijk* (Kloosterzande: Duerinck, 1993, 1060 blz. (met vele ill. en kaarten. Begeleid door een uitgave van de zg. Dampierre-kaart van Noord-Vlaanderen en Zeeland ten tijde van graaf Gwijde van Dampierre circa 1280, Koninklijke Bibliotheek Albert I Brussel, kaartenafdeling III, nr. 6834), ISBN 90 7260403 2).

In 1992 werd in de Vier Ambachten, het grensgebied tussen Vlaanderen en Nederland waarin onder andere de steden Hulst en Axel liggen, een jubileum op grootste wijze gevierd. Negen heemkundige kringen, alle openbare besturen en alle circa 1500 sociaal-culturele en sportorganisaties verenigden zich in een stuurgroep, een werkgroep en een beschermcomité om meer dan

120 grensoverschrijdende activiteiten tot stand te brengen. De aanleiding hiertoe was het 750-jarig jubileum van de keur van de Vier Ambachten en het al even eerbiedwaardige jubileum van een belangrijke zeedijk, de graaf Jansdijk. De jubilea werden aangegrepen om het bewustzijn van de historische eenheid, of zoals de organisatoren het uitdrukken, de collectieve identiteit, van de streek te bevorderen. Dit was voor deze grensstreek in het jaar 1992 aan de vooravond van het wegvallen van de staatsgrenzen natuurlijk zeer actueel. Een van de jubileumactiviteiten werd gevormd door de uitgave van dit boek *'Over den Vier Ambachten'*. Wat is nu de meerwaarde van een boek dat een grensoverschrijdende regio als uitgangspunt neemt ten opzichte van enerzijds nationale geschiedschrijving en anderzijds enkele jaargangen van de regionale historische tijdschriften?

Een 'kleurvol palet' noemen de redacteuren hun werk. Dat is het zeker en ik zou er aan toe willen voegen: een indrukwekkend boek niet alleen door de geweldige omvang (114 hoofdstukken, 1060 bladzijden, 3 kilogram), maar vooral ook door de intensieve samenwerking op regionaal niveau die er achter schuilgaat. Het boek ziet er prachtig uit, de pagina met beeldmerken van grote sponsors spreekt hier duidelijke taal. De mooie uitgave van de dertiende-eeuwse Dampierre-kaart, (desgewenst ingelijst), past hier ook bij. Achterin het boek bevindt zich als pendant een moderne overzichtskaart.

De selectie van schrijvers garandeert zeer uiteenlopende invalshoeken, de deskundigen variëren van professioneel historicus tot uitvoerend kunstenaar. De onderwerpen zijn van afwisselende, doorgaans goede en soms hoge kwaliteit. Een aantal bijdragen bevat ook de neerslag van nieuw onderzoek. Een voorbeeld hiervan is de vergelijking van de turfwinning in Brabant met die in de Vier Ambachten en het land van Saeftinghe (7b). Opvallend is dat over dit onderwerp zulke grote meningsverschillen blijken te heersen dat de redacteuren zich noodzaakten te vragen om in een postscriptum te vragen om nader microgeologisch onderzoek.

Het doet zeer modern aan dat het geheel wordt ingeleid door een voorstelling van de vier ambachten in artistieke materiële symbolen en kaarten, een accent dus op visuele bronnen. De zeer diverse bijdragen hebben de redacteuren vervolgens weten onder te brengen in zes hoofdgroepen: landschap en bewoning, sociaal-economisch leven, instellingen, kerk, politiek, en cultuur en mentaliteit. Afgezien van deze onderwerpsordening is er niet naar gestreefd het geheel of de afzonderlijke delen door een inleiding of conclusie thematisch te verbinden of algemene ontwikkelingen te traceren. Weliswaar komt een poging tot vergelijkende analyse in een enkel opstel van de grond, bij het hierboven genoemde voorbeeld over turfwinning, bij de vraag waarom er zo weinig Romeinse vondsten in de vier ambachten gedaan zijn (17), bij de vergelijking van het waterschapsrecht met dat van Zeeland en Holland (68) en bij de vier ambachten als raakpunt van lexicale invloedssferen (102). Toch is dit binnen het geheel te mager. De eigenheid van de regio in relatie tot de aangrenzende gebieden komt niet voldoende uit de verf. Was dit voor de samenstellers te vanzelfsprekend?

Hoewel dus de taak die ik spontaan aan een dergelijk project zou stellen niet expliciet uitgevoerd wordt, is het boek als kleurvol palet een heel interessant boek van grote regionale betekenis. Het is bovendien een prachtig voorbeeld van het hoge niveau dat de lokale en regionale geschiedenis in de afgelopen jaren heeft bereikt.

P. J. E. M. van Dam

B. C. M. Jacobs, P. L. Nève, ed., *Hoven en banken in Noord en Zuid. Derde colloquium Raad van Brabant, Tilburg, 30 en 31 januari 1993* (Brabantse rechtshistorische reeks VII; Assen: Van Gorcum, 1994, x + 249 blz., f45,-, ISBN 90 232 2958 4).